

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОГО РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток ринкових відносин у світі призвів до формування нових поглядів на роль інтелектуального капіталу в умовах соціального ринкового господарства. Рациональне управління інтелектуальним капіталом в цих умовах стає одним із головних чинників ефективного процесу виробництва. Сучасна практика управління потребує активізації творчих здібностей персоналу, обумовлює необхідність виявлення інтелектуального потенціалу працівників, який зможе швидко перетворюватися в капітал. Однак, навіть після виявлення цього потенціалу, постає проблема формування та управління створеним інтелектуальним капіталом, який забезпечить конкурентоспроможність підприємств, держави та економічних систем в умовах становлення соціального ринкового господарства. Відповідно, це викликає зміну пріоритетів розвитку та управління інтелектуальним капіталом працівника. В таких умовах виникає необхідність пошуку шляхів розвитку інтелектуального капіталу методами активізації науково-технічної діяльності працівників. Саме тому, проблема ідентифікації інтелектуального капіталу в умовах соціального ринкового господарства є важливою для розуміння законів розвитку економічних систем і викликає значну актуальність її дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питань формування соціального ринкового господарства та розвитку людини в ньому присвячена велика кількість зарубіжних і вітчизняних публікацій.

Вперше теоретичні основи соціально орієнтованої форми ринкової економіки були закладені двома групами економістів німецького ліберального руху 40-50-х рр. ХХ ст. З одного боку, ордолібералами або представниками Фрайбургської школи, на чолі з В. Ойкенем і Ф. Бемом, з іншого – прихильниками соціальної ринкової економіки А. Мюллер-Армаком та Л. Ерхардом. Саме А. Мюллер-Армаком вперше у 1947 р. було введено в науковий обіг поняття “Soziale Marktwirtschaft” (соціальна ринкова економіка) в книзі “Управління економікою і ринкове господарство” [1, с. 1–3]. Також значний внесок у процес формування та реалізації концепції соціального ринкового господарства зробили німецький соціолог А. Рюстов та В. Рьопке.

Сучасна наука управління звертає дедалі більшу увагу на інтелектуальний капітал. Тому питання розвитку інтелектуального капіталу в умовах еволюції поглядів на поняття “соціальне ринкове господарство” є предметом дослідження сучасної економічної науки. Зокрема, Р. Нуреев, О. Головінов, О. Сторожук, визначають особливості, проблеми та характерні риси загальної теорії соціального ринкового господарства [1, с. 1; 2, с. 10-11; 3, с. 60]. О. Грішнова і Н. Полив'яна наголошують на зростаючій ролі соціального капіталу в умовах розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки [4, с. 20]. Г. Слезінгер досліджує історію розвитку соціальної економіки [5, с. 8-16].

Головним напрямом дослідження В. Іноземцева є всебічний аналіз складових інтелектуального капіталу [6, с. 31-33], тоді як Г. Мартишевська досліджує особливості його оцінки в сучасних умовах господарювання [7, с. 6-8]. Проте, незважаючи на активні наукові пошуки і певні здобутки не можна стверджувати, що вже створено цілісну концепцію активізації інтелектуального капіталу в умовах соціального ринкового господарства.

Мета дослідження. Метою статті є виявлення особливостей соціального ринкового господарства та обґрунтування ролі інтелектуального капіталу в ньому.

Виклад основного матеріалу. На теперішній час в умовах інноваційного розвитку та побудови соціально орієнтованої ринкової економіки роль людини у багатогранній системі соціально-економічних відносин суспільства стала ключовою, інтелектуальний капітал господарської системи перетворився, фактично, на головний ресурс розвитку: від здатності інтелектуального капіталу до нововведень та інновацій багато в чому стала залежати розвиненість сучасного суспільства [8, с. 84].

Вважається, що термін “інтелектуальний капітал” вперше був використаний Дж. Гелбрейтом у 1969 р., а як наукову економічну категорію його почали досліджувати з 90-х рр. ХХ ст., що обумовило істотні відмінності щодо трактування його змісту. Тобто інтелектуальний капітал – це узагальнююче поняття для визначення нематеріальних цінностей, які об'єктивно підвищують ринкову вартість підприємства, і використовується, в основному, менеджерами для оцінки бізнесу в умовах економіки знань [9, с. 9].

В умовах соціального ринкового господарства формуються нові погляди на роль інтелектуального капіталу в забезпеченні конкурентоспроможності економічних систем. Концепція соціально орієнтованої ринкової економіки ґрунтується на реалістичності природи людини. Вона виходить з того, що людина приймає рішення, які корисні насамперед їй самій або її близьким, наприклад, родині, соціальній групі. Соціально орієнтоване ринкове господарство визначає постійне прагнення людини до поліпшення своїх життєвих умов, що поряд з її соціальною відповідальністю власне і є рушієм добробуту суспільства [3, с. 60]. Відповідно, базовими принципами організації соціального ринкового господарства є: вільне розкриття особистості та відповідальність кожного за результати реалізації власних зусиль і здібностей; витіснення держави з підприємницько-економічної сфери, а також з інших приватних сфер життя; зведення до мінімуму колективістських тенденцій на користь індивідуальної ініціативи [10, с. 118].

Виходячи з цього, соціальна справедливість, тобто соціальна рівність, перш за все передбачає рівну оплату за рівну працю і достойні пенсії літнім людям. Рівноправність і рівність – це різні поняття. Соціально-економічна рівність – це рівність головним чином можливостей. Вона не передбачає рівної винагороди за різні види та

результати праці, тобто це справедлива нерівність [11, с. 157]. З огляду на це, теоретичні концепції соціального ринкового господарства представлені в табл. 1.

На думку німецького дослідника, професора Віллі Крауза, соціально орієнтована ринкова економіка являє собою синтез між ефективністю, динамікою ринків і високим рівнем соціальної безпеки. Тому в межах новітніх підходів менеджмент вважається основою, що забезпечить здійснення результативного управління, яке характеризується різними економічними і соціальними показниками [3, с. 60].

У роботі [12, с. 262–283] зазначається, що “соціально ринкове господарство – це соціально-економічний устрій”, за якого “цілеспрямовано організована економіка вільного ринку, що зберігається внаслідок регульовальної системи конкуренції, надає більш надійну гарантію соціального прогресу – особливо тому, що соціальний прогрес на основі вільної системи, завдяки свідомому розробленню заходів, що відповідають принципам вільного ринку, та перерозподілу доходів через державний бюджет, коли розвиток конкуренції формує економічну базу для соціальних заходів, може бути організованим більш ефективно”.

На думку Л. Ерхарда в основі соціально орієнтованої економіки лежить рівноправність соціальних і економічних цілей, при якій одні з них є механізмом досягнення інших, а економічні показники досягаються за рахунок соціальних, і навпаки. При цьому мету соціального ринкового господарства тільки тоді можна вважати повністю досягнутою, коли відповідно із зростанням продуктивності, одночасно знижуються ціни, забезпечуючи справжнє підвищення реальної заробітної плати [13, с. 199].

Виділення соціально орієнтованого ринкового господарства в особливий еволюційний тип передбачає визначення його специфічних властивостей, які відбивають якісні відмінності між ним та іншими державами, а також рівні його розвитку. Крім того, соціально ринкова економіка припускає орієнтацію на ефективність дій кожного працівника, визнання справедливості та дії критерію “соціального вирівнювання”. Тому теоретики соціальної ринкової економіки розглядали конкурентну політику як найкращу соціальну політику. Політика ж державного втручання і перерозподілу національного доходу розглядалася як доповнення до конкурентної [2, с. 11]. Іншими словами, соціально ринкове господарство – це особлива високорозвинена форма ринкової економіки, яка дає змогу якнайповніше поєднати принцип вільного ринкового господарства з принципом соціальної справедливості. При цьому слід звернути особливу увагу на думку Л. Ерхарда, який зазначав, що всі зусилля соціальної політики держави повинні спрямовуватися на те, щоб захистити усіх людей від різних життєвих негараздів.

Таблиця 1

Етапи становлення соціального ринкового господарства*

1 Неолібералізм у вузькому розумінні цього слова – Фрідріх А. Хайєк “Поновити класичний лібералізм!”	
2 Неолібералізм	2.1 Ліберальний інтернаціоналізм
	2.1.1 Суспільно-політичний неолібералізм Вільгема Рьопке: “Зміцнювати сили суспільної інтеграції!”
	2.1.2 Неолібералізм у ринковій політиці Александра Рюстова: “Підтримувати структурні зміни шляхом сприяння пристосованості господарюючих суб’єктів!”
	2.1.3 Соціальний неолібералізм Альфреда Мюллер-Армака: “Поставити ринкове господарство на службу соціальному!”
	2.2 Ордолібералізм Вальтера Ойкена та Франца Бема: “Створити і підтримувати конкурентний порядок!”
3 Соціальне ринкове господарство Людвіга Ерхарда: “Систематична економічна політика, яка сприяє свободі!”	

* Джерело: [1, с. 3].

Зокрема, Г. Е. Слезінгер [5, с. 8] під соціальною економікою розуміє систему господарювання, що забезпечує досягнення соціально орієнтованого економічного зростання при одночасному економічно орієнтованому соціальному розвитку. Схожої думки дотримуються українські економісти А. Деркач та Б. Панасюк, які вважають, що побудова соціально ринкової економіки повинна ґрунтуватися на історичних і духовних цінностях нації, категоріях географічного та геополітичного простору, з’єднанні ринкових чинників і ролі держави в регулюванні економіки [14, с. 11].

Таким чином, соціально орієнтована економіка є системною організацією соціальних цілей держави, окремих соціальних груп і громадян, а також економічних засобів і механізмів їх досягнення. Це, в свою чергу, підвищує ефективність функціонування економіки як на мікро-, так і макроекономічному рівні, орієнтує кінцеву мету господарювання на реалізацію потреб і інтересів усіх верств населення, що якраз характерне для соціальної держави. З розвитком соціально орієнтованої економіки повинне відбуватися зростання її соціальної складової, що дозволяє припустити: соціально орієнтована економіка є об’єктивною перспективою найближчого майбутнього постсоціалістичних держав [2, с. 12]. Отже, теоретичні основи концепції соціального ринкового господарства було закладено у працях німецьких економістів. А подальші наукові дослідження основ соціальної ринкової економіки стали наслідком еволюції економічної думки.

В умовах соціального ринкового господарства суб’єктом, що здійснює процес, системоутворюючим елементом виступає людський капітал, що обумовлює підвищення вимог до рівня розвитку інтелектуального потенціалу працівника. Тобто людський капітал причинно визначає конкретно-історичну специфічність нової

системної цілісності, основні властивості її частин, елементів та її об'єктивну направленість, тобто націлювання на певний результат. Отже, становлення та розвиток цього сутнісного елементу, його розповсюдження, охоплення ним всіх боків, зв'язків у новій економічній системі, створення необхідних ланок і є історичним етапом формування та розвитку соціальної ринкової економіки [11, с. 157].

Враховуючи зазначене, на нашу думку, в концепції соціального ринкового господарства не враховано ряд чинників, які суттєво впливають на її розвиток. Ми вважаємо, що у визначеннях, пропонувані багатьма відомими та сучасними науковцями, не врахований так званий психологічний бар'єр працівника та умови синергетичної діяльності. Навіть за умови рівноправності соціальних і економічних цілей не завжди підприємство в умовах соціально ринкової економіки приділяє належну увагу інтелектуальному капіталу працівника.

Як зазначає Е. Брукінг, інтелектуальний капітал використовується для позначення нематеріальних активів, без яких підприємство не може існувати, підсилюючи власні конкурентні переваги. Складовими частинами інтелектуального капіталу є: людські активи, інтелектуальна власність, інфраструктурні і ринкові активи [6, с. 31]. В. Л. Іноземцев визначає інтелектуальний капітал як інформацію і знання, ці специфічні за своєю природою і формами участі у виробничому процесі чинники, в рамках підприємств приймають форму інтелектуального капіталу" [6, с. 340]. На думку Х. Макдональда, „інтелектуальний капітал – це знання, які є в організації й можуть бути використані для одержання різних переваг перед конкурентами". Таке трактування є неповним, оскільки віднесення до складу інтелектуального капіталу як економічної категорії лише знань залишає поза увагою такі важливі компоненти, як структура управління, клієнти підприємства, інтелектуальна власність тощо [15, с. 21–22].

Г. М. Мартишевська зазначає, що інтелектуальний капітал складається з трьох складових: людського (індивідуального) капіталу, структурного (або організаційного) капіталу і клієнтського (споживчого). Окрім внутрішніх людських і організаційних ресурсів носіями інтелектуального капіталу в не меншому ступені є знання, а також структурні і клієнтські зв'язки. В сучасному менеджменті виділяють складову інтелектуального капіталу – “потенціал підприємства” (“банк знань” або ефективність знань), вона є об'єднуючою для всіх трьох складових інтелектуального капіталу підприємства [7, с. 6]. Ми вважаємо, що це потребує суттєвого удосконалення. Досить рідко теоретиками і практиками економічної науки окремо виділяється така складова інтелектуального капіталу як емоційний інтелект. Нерідко її вважають однією із складових людського капіталу, який є одним із структурних елементів інтелектуального капіталу.

Кожен з нас знає багато прикладів і не раз зауважував, що люди з однаковою освітою, досвідом, рівнем загального інтелекту (IQ) опиняються на різних полюсах матеріального добробуту. Високий рівень освіти і міцне здоров'я ще не гарантують одержання відповідного доходу. Успіх людини, вміння формувати соціальні зв'язки і досягати поставлених цілей прямо залежить від його емоційного інтелекту (EQ). Сьогодні успішні люди акцентують увагу на логіці і емоціях. Численні факти підтверджують, що емоційно адаптовані особи – ті, що справляються зі своїми почуттями і розуміють почуття інших, – мають переваги в усіх сферах людської діяльності. Вони підключають до розуму емоції, використовуючи його ефективніше. Люди, які не можуть впорядкувати своє емоційне життя, постійно знаходяться в стані внутрішньої боротьби, що заважає їм сконцентруватися на виконанні поставлених завдань. Більше того, багато хто і не знає що ж таке емоційний інтелект. EQ – це система пізнавальних здібностей (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, всі розумові знання і вміння). На відміну від IQ, рівень якого в значній мірі визначається генами, рівень EQ залежить від зусиль самої людини, може розвиватися протягом всього життя [16, с. 3].

На нашу думку, доцільним є виділення емоційного інтелекту, як особливої четвертої складової інтелектуального капіталу навіть попри те, що деякі вчені відносять її до елементів людського капіталу. Під емоційний інтелектом ми пропонуємо розглядати здатність людини розуміти і контролювати власні емоції та емоції оточуючих в залежності від складності ситуації, в якій опинився працівник, при цьому це здійснюється з метою отримання, переробки та використання інформації у своїх власних та/або виробничих цілях. Так як емоційний інтелект вважається однією із складових інтелектуального капіталу, то ми вважаємо, що для ефективного управління ним потрібно розробляти та впроваджувати на підприємствах комплексну систему управління та оцінки інтелектуального капіталу. Однак, такого можна досягти лише на тих підприємствах чи в економічних системах, де здійснюються значні інвестиційні вкладення в активізацію науково-технічної діяльності працівників та розвиток їхнього інтелектуального потенціалу, який за сприятливих економічних та виробничих умов трансформується у відповідний капітал, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності як підприємства в цілому, так і працівника на ринку праці зокрема. В свою чергу, конкурентоспроможність підприємства виявляється через здатність його випускати продукцію, яка користується попитом, знаходить свого кінцевого споживача та відповідає їхнім смакам і уподобанням. Відповідно, реалізація заходів з оцінки інтелектуального капіталу здійснюється за допомогою спеціально розроблених методик, які повинні відповідати умовам сьогодення. Тому оптимізація впливу кожної складової інтелектуального капіталу на процес трансформації потенціалу у відповідний набір знань, інформації, навичок, емоційний інтелект працівника забезпечить зростання ролі інтелектуального капіталу в умовах соціального ринкового господарства, як одного із головних чинників ефективного процесу виробництва.

З огляду на це, ми пропонуємо звести зміст інтелектуального капіталу в умовах соціального ринкового господарства до виконання ним наступних завдань:

- сприяння інноваційній зайнятості персоналу, що забезпечить появу нових раціональних методів управління виробничим процесом на підприємствах;
- вміння управляти власними емоціями, визначати джерело і причину їхнього виникнення, змінювати інтенсивність емоцій;

- систематизація сукупності знань з метою збереження методів прийняття певних управлінських рішень, які в гіршому варіанті можуть бути втраченими;
- можливості поєднання в конкретний момент персоналу з даними, спеціальними знаннями для розробки різних способів вирішення управлінських проблем;
- мотивування інтелектуальної діяльності через всебічне заохочення працівників до вияву своїх найкращих якостей;
- прискорення приросту прибутку підприємства за рахунок формування і реалізації необхідної для цього системи знань тощо.

Поєднання цих усіх завдань у єдиний цілеспрямований процес є досить складною процедурою. Складність такого завдання посилюється ще й через те, що на кожному підприємстві існують свої пріоритетні завдання, виконання яких носить першочерговий характер. Відповідно у кожного підприємства існують різні можливості як фінансові, так і виробничі для впровадження усієї сукупності пропонованих завдань розвитку інтелектуального капіталу. При намаганні запровадити у себе активну підтримку з розвитку інтелектуального капіталу більшість підприємств стикаються з низкою проблем. Кожному підприємству притаманні свої особливості функціонування, індивідуальності організаційної кадрової побудови, що й викликає необхідність залучати ті ресурси, які є у них в наявності. При такому підході важкість впровадження відповідних заходів підтримки інтелектуального капіталу можна буде звести до мінімуму.

Висновки. Отже, на основі викладеного вище, можна стверджувати, що в умовах соціального ринкового господарства намітилася чітка тенденція до зростання ролі інтелектуального капіталу. В цей час широкого розповсюдження починає набувати теорія, яка вивчає індивідуальність кожного окремого працівника підприємства, як запоруку його успішної діяльності.

В умовах становлення соціального ринкового господарства на досягнення успіху підприємства та посилення його конкурентних переваг найбільший вплив має активізація інтелектуального капіталу працівника, що повинна забезпечуватися раціональним поєднанням емоційного інтелекту, людського, організаційного та споживчого капіталів. Це викликає нагальну потребу у розробці комплексу заходів, які б адекватно відповідали вимогам соціального ринкового господарства. З огляду на це, уміння управляти інтелектуальним капіталом підприємств є запорукою випуску конкурентоспроможної продукції на світовому ринку.

Для покращення ситуації, що склалася у сфері управління інтелектуальним капіталом в умовах соціального ринкового господарства пропонуємо наступні заходи:

- об'єднання творчих зусиль висококваліфікованого персоналу навколо головної мети підприємства – випуск конкурентоспроможної продукції, що потягне за собою розвиток інтелектуальної активності;
- створення умов для накопичення інтелектуального капіталу шляхом здобуття нових знань, досвіду, управління емоційним інтелектом працівника;
- врахування впливу психологічного бар'єру та усунення негативних наслідків його дії;
- проведення моніторингу ефективності дії системи оцінювання інтелектуального капіталу підприємства;
- розроблення програми, яка б сприяла збільшенню інтелектуальної компоненти в суспільному виробництві.

На наш погляд, розробка концепції соціального ринкового господарства та напрямків розвитку підприємств з висунуванням на перший план інтелектуального капіталу призвели до виникнення нових поглядів на процес управління та оцінювання інтелектуальної компоненти підприємства, як важливої складової досягнення успіху підприємства. Рівень розвитку інтелектуального капіталу безпосередньо впливає на здатність підприємств випускати конкурентоздатну продукцію. Виходячи з цього, підприємство прагне створювати сприятливі умови для інтенсивного розвитку свого інтелектуального капіталу.

Література

1. Теория и практика социального рыночного порядка в Германии и возможности её применения в России [Электронный ресурс] / Р.М. Нуреев. – Режим доступа: http://www.mirkin.ru/_docs/_dumnaya/sotchos.pdf.
2. Головінов О.М. Соціально орієнтована ринкова економіка як модель соціальної держави / О.М. Головінов // Економіка та держава. – 2007. – № 2. – С. 10 – 12.
3. Сторожук О.В. Основи соціально орієнтованої ринкової економіки / О.В. Сторожук // Економіка АПК. – 2002. – № 11. – С. 59 – 62.
4. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Полив'яна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19 – 24.
5. Слезингер Г.Э. Социальная экономика / Г.Э. Слезингер. – М. : Дело и сервис, 2001. – 368 с.
6. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества / В.Л. Иноземцев. – М. : Academia - Наука, 1998. – 640 с.
7. Мартишевська Г.М. Обґрунтування підходів до формування механізму оцінки інтелектуального капіталу підприємств залізничного транспорту / Г.М. Матришевська // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 21. – С. 3 – 9.
8. Алексеева К.А. Оцінка інтелектуального капіталу в соціально орієнтованій ринковій економіці / К.А. Алексеева // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – С. 84 – 87.
9. Володін Д.С. Теоретичні аспекти управління інтелектуальним капіталом / Д.С. Володін // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2009. – № 2. – С. 8 – 12.
10. Трансформаційна економіка: навч. посібник / В.С. Савчук [та ін.]; за ред. В.С. Савчука. – К. : КНЕУ, 2006. – 612с.

11. Трошкін О.П. Людський капітал в умовах соціально орієнтованої ринкової економічної системи (методологічний аспект) / О.П. Трошкін // Збірник наукових праць національного університету кораблебудування. – 2008. – № 4 (421). – С. 153 – 158.
12. Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночного хозяйства / А. Мюллер-Армак / Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – 368 с.
13. Эрхард Л. Благополучие для всех / Л. Эрхард. – М. : Начала-Пресс, 1991. – 332 с.
14. Деркач А. Концепція побудови соціальної ринкової економіки / А. Деркач, Б. Панасюк // Банківська справа. – 1999. – № 1 (25). – С. 11 – 18.
15. Стеченко Д.М. Інтелектуальний капітал як економічна категорія / Д.М. Стеченко, Н.Ю. Тимошенко // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2009. – № 2. – С. 20 – 27.
16. Емоційний інтелект як складова людського капіталу [Електронний ресурс] / Л.С. Тараєвська // Вісник Прикарпатського університету. Серія “Економіка”. – 2009. – Випуск 7. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/48.pdf.